

**ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНОГО СПРИЙНЯТТЯ ТРАНСГЕНДЕРНОСТІ
ЯК ПРОЯВУ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ОСОБИ**

У статті розглядаються проблеми гендерної ідентичності. Основний акцент зроблено на правовому забезпеченні прав трансгендерів на сучасному етапі розвитку правової реальності. Указано, що сьогодні існує прогалина у сфері ціннісного сприйняття трансгендерності як прояву індивідуальності особистості. Виокремлено такі правові проблеми трансгендерності в приватноправовій сфері: необхідність зміни цивільно-правового статусу, проблеми реалізації права на продовження роду, зміни/залишення сімейного статусу, проблеми у сфері соціального забезпечення.

Ключові слова: *гендерна ідентичність, трансгендер, правові проблеми, зміна статі.*

В статье рассматриваются проблемы гендерной идентичности. Основной акцент сделан на правовом обеспечении прав трансгендеров на современном этапе развития правовой реальности. Указано, что на сегодняшний день существует пробел в сфере ценностного восприятия трансгендерности как проявления индивидуальности личности. Выделены следующие правовые проблемы трансгендерности в частноправовой сфере: необходимость изменения гражданско-правового статуса, проблемы реализации права на продолжение рода, изменения/оставление семейного статуса, проблемы в сфере социального обеспечения.

Ключевые слова: *гендерная идентичность, трансгендер, правовые проблемы, изменение пола.*

The problems of gender identity are considered in the article. The main emphasis is on legal protection of transgender rights at the present stage of development of legal reality. It is indicated that today there is a gap in the sphere of value perception of transgenderness as a manifestation of individuality of the individual. The following legal problems of transgenderness in the private-law sphere are identified: the need to change the civil status, the problems of implementing the right to continue the family, change/abandonment of the family status, problems in the field of social security.

Key words: *gender identity, transgender, legal problems, sex change.*

Вступ. Сучасні зміни соціальної реальності світобуття породжують потребу переосмислення онтологічного й аксіологічного у філософському розумінні. Саме зміна тілесного розуміння сутності людини породжують низку питань взаємодії соціального та індивідуального через визначення понять «стать» і «гендер».

Унікальність ситуації полягає в тому, що прогресивні глобальні зміни трансформують усі сфери людської життєдіяльності, створюючи нові принципи соціальної реальності, тому класичні методологічні аспекти антропологічного аналізу повинні змінюватися в унісон із глобальними характеристиками постнекласичної культури. Вони створюють свої закони, новітні соціальні регулятори, однак при цьому розширюють потенціал аналізу через розширення патернів людиноцентризму, гуманізму. Натепер виробляється нова система гендерних цінностей та ідеалів, з-поміж яких вагомими чинниками є не тільки класичні підходи рівності статей, а й проблеми ціннісного сприйняття трансгендерності як прояву індивідуальності особистості та її унікальності.

Безумовно, що проблеми прав людини у сфері біомедицини мають резонансний характер, є предметом дослідження в низці наукових доробок як у галузі юриспруденції, так і в межах суміжних наук. Більшість проблем розглядаються з погляду галузевого правознавства,

зокрема новизною відзначаються наукові доробки І. Венедіктова, Д. Гергеля, О. Покальчука, С. Стеценко, І. Сенюти, В. Третякової та ін. Однак розгляд проблеми гендерної ідентичності, трансгендерності потребує ґрунтовнішого аналізу й комплексного підходу з погляду загально-теоретичної юриспруденції.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз закріплення ціннісного сприйняття трансгендерності як індивідуальності особи та правові проблеми, що виникають у цій сфері.

Результати дослідження. Ідентичність як загальна категорія передбачає відображення механізму взаємодетермінації між внутрішньою й соціокультурною зумовленістю дій особистості, вказує на прояв внутрішнього та зовнішнього світу в особистісних патернах людини. На думку Е. Еріксона, ідентичність спирається на усвідомлення тимчасової протяжності власного існування, передбачає сприйняття власної цілісності, дає людині змогу визначати ступінь своєї спорідненості з різними людьми за одночасного бачення своєї унікальності й неповторності [1, с. 231]. Іншими словами, ідентичність розуміється як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я».

Ідентичність має комплексний характер, включаючи прояви індивідуального в різних сферах, потребує відображення двох суміжних категорій – статевая й гендерна ідентичність. Перша передбачає акцент на соматичних особливостях людського організму, при цьому відбувається процес ідентифікації себе як представника конкретної статі. У гендерній ідентичності зміщено акцент на соціокультурну сферу, тобто відбувається ідентифікація з певною гендерною групою фемінінного чи маскулінного типу. Концептуалізація гендерної ідентичності ґрунтується на соціально-конструктивістській парадигмі. Таке розуміння має міжкомплементарний характер, оскільки фахівці медичної сфери на рівні Всесвітньої організації охорони здоров'я також розуміють гендер як соціально детерміновані ролі ідентичності й відповідальності чоловіків і жінок, які залежать не від біологічних статевих відмінностей, а від соціальної організації суспільства.

Природа гендерної ідентичності зумовлена суб'єктивізмом, оскільки звертається до сприйняття індивідом свого становища в соціальному світі, визначальним чинником при цьому є раціональність індивіда, котра пов'язана з генетичними особливостями походження, становлення та досвідом гендерної комунікації.

На противагу вищевказаній позиції, варто вказати, що гендерна ідентичність позиціонується як інтерпретаційна модель культурної модифікації, що встановлює когнітивні схеми для матриці світосприйняття суспільної реальності еволюційного шляху суспільного розвитку. Соціолог Е. Гідденс доводить, що не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають у кінцевому підсумку психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок і чоловіків. Панівний у суспільній свідомості образ маскуліності й фемінінності виявляється всього лише характеристикою чоловіків або жінок у поточній культурі [2, с. 187].

Гендерна ідентичність установлюється не суб'єктивними ідентифікаторами, а публічно-владними складниками. Так, за Фуко, навіть біологічні аспекти статі набувають соціального характеру й на цій підставі можуть розглядатися не як природні, а як соціально та культурно зумовлені. Соціальні інститути західноєвропейського суспільства (школа, церква, право, медицина, мистецтво тощо) постійно відтворюють «істину» й сутності статі, наслідком чого, вважає Фуко, є фіксація всіх проявів статі й приписуванні їм нормативності та оціненості. «Тіло безпосередньо занурене у сферу політичного. Відносини влади тримають його мертвою хваткою» [3, с. 39]. Виникнення гендерної свідомості й домінування конструктивістських методологій пов'язано в сучасному суспільстві з тим, що саме гендерні стереотипи репрезентують гендерні відносини в специфічному політико-економічному та культурно-історичному контексті.

Гендерна ідентичність визнається однією з базових характеристик особистості, що стверджують її унікальність. Особливістю гендерної ідентичності є динамічний характер, що підвищує адаптивні можливості людини. Дж. Батлер стверджує: «Гендер як ідентифікація з однією статтю або одним об'єктом – це фантазія, гендер – це набір інтернаціоналізованих образів, а не набір якостей, це скоріше набір знаків, накладених на психічне почуття ідентичності, тобто гендер – це не первинна категорія, а атрибут, набір вторинних нарративних наслідків» [4, с. 293–303]. Під впливом нових культурних, духовних, економічних факторів відбувається трансформація гендерної ідентичності, змінюються аксіологічні установки особистості, тому вона змушена вибирати нові соціальні ролі й орієнтири. Часто цей вибір відбувається в ситуації внутрішньоособистісних конфліктів, які посилюються стороннім соціотивним впливом. Ідентичність трансформується, звільняється від криз і переходить на новий рівень. Можна констатувати множинність і варіативність гендерних моделей поведінки в певних соціальних контекстах існування індивіда.

Тут варто погодитися з М. Кімелом у тому, що «наші гендерно сформульовані ідентичності водночас і добровільні: ми вибираємо, ким хочемо стати, і вимушені, тому що на нас тиснуть, нас змушують, нам дозволяють або, навпаки, часто фізично змушують виконувати певні правила» [5, с. 146].

Проблеми в такій групі суб'єктів права виникають практично в усіх сферах життєдіяльності, особливо у сфері приватноправовій. Згрупуємо найбільш проблемні порушення нормативного забезпечення природних прав трансгендерів.

Необхідність зміни цивільно-правового статусу. Отже, передусім ідеться про документи, що посвідчують особу. Розлад гендерної ідентичності у своєму апогеї вимагає зміни не тільки біологічної статі, а й цивільного статусу, тобто є передумовою появи в правовому середовищі «нuevoї» правової особистості.

Проблеми зміни/залишення сімейного статусу. Особливо актуалізується питання в тих державах, де юридично визнаним є тільки шлюб між чоловіком і жінкою. У цьому разі зміна статі одного з подружжя призводить до правової прогалини. Зазвичай законодавчі норми не вказують цю обставину як таку, яка призводить до розірвання шлюбу (наприклад, така обставина не вказана в сімейному законодавстві Росії, України, Білорусії), водночас союз між особами однієї статі є нелегітимним. Видається, що такі нормативні правила порушують сферу приватності особи. Члени подружжя самі повинні вирішувати можливість продовження чи припинення таких відносин, тобто необхідно врегулювати право людини на сімейне життя і приватність. Отже, виходячи з принципу добровільності, взаємної згоди чоловіка і жінки на укладення шлюбу з метою створення сім'ї, ми можемо зробити висновок, що тільки добровільне, взаємне або одностороннє бажання подружжя або людини може лежати в основі припинення шлюбних відносин. Для недопущення правової невизначеності вагома частина країн Європи (21) у своєму національному законодавстві встановлює обов'язковість розлучення перед процедурою зміни статі. Проте втручання держави в приватні, сімейні справи шляхом установлення прямої заборони на продовження шлюбних відносин з особами, які змінили стать, є неприпустимим.

Проблеми реалізації права на продовження роду. Особливо гостро позиціонована проблема виникає в тому разі, якщо трансгендер уже має дитину. Норми права не є адаптованими до таких казусів, що спричиняє негативний наслідок зміни статі для батьківства чи материнства особи, тобто призводить до автоматичного позбавлення трансгендера батьківських прав (наприклад, Російська Федерація).

Навіть якщо такого не передбачається, все рівно виникають нормативні проблеми. У цьому разі відбувається протиставлення права трансгендера на спілкування з дитиною та принципу захисту найкращих інтересів дитини. Указане яскраво ілюструється в рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «P.V. vs Spain». Заявниця в ній є транссексуалом типу «чоловік-жінка». До зміни статі вона була одруженою й мала сина. У 2002 році суддя виніс рішення про розлучення та затвердив укладену ними мирову угоду, відповідно до якої дитина залишалася в матері, але батьківські права здійснювалися спільно, був установлений порядок контактів батька з дитиною. У 2004 році колишня дружина заявниці просила позбавити батька батьківських прав і припинити зустрічі, послаючись, зокрема, на те, що заявниця проходить лікування, спрямоване на зміну статі. Суддя першої інстанції вирішив обмежити зустрічі. У рішенні ЄСПЛ визначив, що не було порушено ст. 14 Конвенції, і вказав, що «мотивування національних судів дає змогу припустити, що транссексуалізм заявника не був вирішальним фактором для рішення про зміну первісного порядку контактів. Переважне значення мали найкращі інтереси дитини, які змусили суди обрати більш обмежувальний порядок, який дав би дитині змогу поступово звикнути до зміни статі батька» [6].

У світлі забезпечення права людини на спілкування з дитиною, рівності всіх осіб незалежно в тому числі від гендерних ознак і підтримуючи ідеї гуманізму, ми не цілком можемо оцінити позитивно вищевказане рішення. Звернемо увагу на те, що в цій справі рішення обмежити спілкування з генетично рідною дитиною прийнято ще до моменту зміни статі трансгендером. Окрім того, посилання щодо адаптації також видаються не цілком аргументованими, оскільки зміна графіку спілкування навряд чи буде сприятливою для дитини. Так, у справі «X., Y. і Z. проти Сполученого Королівства» як один із аргументів наводяться дані дослідження Р. Гріна, які показали, що транссексуалізм батьків не чинить безпосередньо негативного впливу на дітей: «Батьки-транссексуали здатні залишатися успішними батьками, а їхні діти здатні розуміти своїх батьків і співпереживати їм. Діти батьків-транссексуалів не відчувають труднощів із власної гендерною ідентичністю, а їхні проблеми з однолітками аж ніяк не складніші, ніж проблеми між дітьми, що виникають із багатьох інших причин» [7].

Проте варто констатувати, що все ж поступальний прогрес у цьому напрямі існує. Уже є країни, які забезпечують право трансгендерів на запис про батьківство дитини, – Швеція, Словаччина, Мальта, Бельгія.

Проблеми у сфері соціального забезпечення. Основні проблеми в трансгендерів виникають не тільки в разі фізичної зміни статі, а й після лікування. Наприклад, у Рішенні ЄСПЛ від 23 травня 2006 р. «Грант проти Сполученого Королівства» заявниця вказала, що у 26 років вона змінила стать із чоловічої на жіночу. Однак у 60-річному віці їй відмовлено у виплаті пенсії на тій підставі, що вона народилася чоловіком, тому це право зможе реалізувати тільки з 65 років. ЄСПЛ визнав, що мало місце порушення права заявниці на повагу її приватного життя (ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод) [8]. У міжнародному праві однозначно визначено, що людина, яка змінила стать, повинна розглядатися як особа, якою вона стала за статевою належністю після лікування.

Висновки. Проаналізувавши досвід України та низки зарубіжних держав, практику ЄСПЛ, можемо констатувати, що сьогодні існує прогалина у сфері ціннісного сприйняття трансгендерності як прояву індивідуальності особистості. Виокремлено такі правові проблеми трансгендерності в приватноправовій сфері: необхідність зміни цивільно-правового статусу, проблеми реалізації права на продовження роду, зміни/залишення сімейного статусу, проблеми у сфері соціального забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / пер. с англ. Москва: МПСИ, 2006. 352 с.
2. Гидденс Э. Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах / пер. с англ. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 208 с.
3. Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы Москва: Ad Marginem, 1999. 478 с.
4. Батлер Дж. Присвоение телом гендера: философский вклад Симоны де Бовуар. Женщины, познание и реальность. Москва: РОССПЭН, 2005. С. 293–303.
5. Киммел М. Гендерное общество. Москва: РОСПЭН, 2006. 464 с.
6. P.V. v Spain: ECHR №. 30 Oct. 2010 № 35159/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>.
7. X, Y and Z v The United Kingdom: ECHR 22 Apr 1997 № 21830/93. URL: <https://swarb.co.uk/x-y-and-z-v-the-united-kingdom-echr-22-apr-1997/>.
8. Grant v. the United Kingdom: ECHR 23 May 2006 № 23/05/2006. URL: <https://swarb.co.uk/grant-v-the-united-kingdom-echr-23-may-2006/>.